

ЗМІСТ

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	7
1.1. Філософсько-методологічні засади дослідження поняття психічного насильства	7
1.2. Соціально-правові та психологічні аспекти психічного насильства	21
1.3. Кримінально-правова охорона особи від психічного насильства в Україні: становлення та розвиток	37
Розділ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА	60
2.1. Психічне насильство як кримінально-правова категорія	60
2.2. Об'єктивні ознаки психічного насильства у кримінальному праві	75
2.3. Суб'єктивні ознаки психічного насильства у кримінальному праві	90
2.4. Поняття та місце гіпнозу в науці кримінального права України	103
Розділ 3. РІЗНОВИДИ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	124
3.1. Види психічного насильства	124
3.2. Психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння	131
3.3. Примус та примушування як вид психічного насильства у кримінальному праві України	147
3.4. Погроза як форма психічного насильства	165
3.5. Особливості кримінально-правового змісту насильства у злочинах проти громадської безпеки: залякування населення, примушування та погроза	186
3.6. Різновиди психічного насильства у злочинах проти власності	201

Розділ 4. ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

ЯК КРИМІНОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ	218
4.1. Кримінологічна характеристика психічного насильства	218
4.2. Специфіка та особливості насильницького впливу	233
4.3. Статева, сімейна, побутова, інформаційна безпека як об'єкт захисту від психічного насильства: особливості прояву та детермінанти	249
4.4. Віктимологічна характеристика та її значення для дослідження психічного насильства	264

Розділ 5. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, **284**

ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ

ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

5.1. Зарубіжний досвід запобігання психічному насильству	284
5.2. Зміст та сутність заходів загально-соціального запобігання злочинам, що вчиняються з використанням психічного насильства	303
5.3. Спеціально-кримінологічні заходи протидії психічному насильству	317

ВИСНОВКИ

335

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

360

ДОДАТКИ

390

ВСТУП

Запропоноване монографічне дослідження має важливе значення для науковців, що вивчають кримінальне право, кримінологію та інші галузі права. Ця праця буде корисною для студентів, магістрів та студентів-випускників юридичних вузів. Зазначений контингент, у тому числі представники правозастосовчих органів мають можливість поглибити знання з проблем теорії, методологій правотворчої і правозастосовчої практики у сфері кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого та інших правових галузевих дисциплін. Джерелом цих знань можуть стати праці провідних вчених, власні наукові експрес-розвідки тих, хто прагне з'ясувати певні загальнотеоретичні і прикладні проблеми вітчизняного, зарубіжного та міжнародного права в контексті відповідних тенденцій стрімкого зростання сучасної злочинності й гармонізації кримінального законодавства України кримінологічних та інших пошуків з міжнародно – правовими стандартами в зазначеній сфері діяльності. Головними завданнями цієї праці ми бачимо виділення найбільш масштабних теоретичних і прикладних проблем кримінального права, кримінології та інших сфер правових знань. Запропоновані шляхи розв'язання цих проблем мають показати методологічну послідовність і праксеологічну продуктивність вітчизняної науки кримінального права та кримінології права. Їх узгодженість з фундаментальними принципами міжнародного права та здатність продовжити формування методологічно вивіраних підходів як визначення, так і до розв'язання наявних проблем. Не претендуючи на вичерпний розгляд наявних у кримінальному праві, кримінології та інших галузях права проблем, запропоновані підходи і засади їх визначення та розв'язання свідчать про надзвичайну важливість їх для фахівців у сферах, що нами зазначені.

Так, психічне насильство як універсальна категорія, яка має наскрізне кримінально – правове значення, потребує окремого наукового дослідження. Разом з тим, поняття та зміст психічного насильства залишається недостатньо вивченим у юридичній науці. Ця проблема потребує застосування системного підходу до вивчення психічного

насильства в межах Загальної та Особливої частин кримінального права. Необхідною та важливою є розробка ефективних заходів протидії застосуванню психічного насильства до особи в сучасній Україні.

На сьогоднішній день в Україні існує велика кількість робіт присвячена розкриттю поняття насильства, проте серед фахівців у галузі кримінального права та кримінології не існує уніфікованого підходу до розуміння сутності психічного насильства та заходів протидії різним його видам.

Орієнтація багатьох галузей українського права на норми міжнародного (їх імплементація) права стимулює вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн, в тому числі в сфері злочинів, пов'язаних із застосуванням психічного насильства, та з'ясуванням його сутності, видів і форм.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1 Філософсько-методологічні засади дослідження поняття психічного насильства

У сучасному суспільстві, для якого соціальні зміни стали не просто нормою, а умовою його існування, насильство як результат боротьби нового зі старим стає не просто неминучим, але і певним інструментом для досягнення успіху. Нажаль, наша країна в цьому контексті не стала винятком. Насильство при цьому нерідко змішують з поняттям примусу, а особливо – легітимного примусу. Так, вважається, що досить знайти якийсь виправдання насильству, якусь його раціоналізацію – і воно вже перетворюється на легітимний примус. Так можна виправдовувати не лише війни (навіть у демократичних державах), але і повсякденне насильство у сім'ї, насильство по відношенню до слабких – жінок, дітей, старих та людей з особливими потребами. Таке насильство виглядає переважно як втілення давно відомого сумнозвісного «права сильного», якому цивілізований світ давно протиставив «силу права». Цивілізована протидія насильству, а не змагання у насильстві – ось шлях, властивий сучасній людині як представнику виду *Homo Sapiens*. Успішне протистояння насильству передбачає докладний аналіз самого феномену насильства. Тож наразі спробуємо дослідити поняття психічного насильства з філософсько-методологічної точки зору.

Щоб здійснити якісний глибинний аналіз цього явища, слід, по-перше, обрати методологію, за допомогою якою ми будемо це робити. Оскільки юридична наука використовує цілу низку перевірених методів, ми будемо користуватися саме філософським методом. Чому вибір пав саме на цей метод ми аргументуємо нижче.

До філософсько-світоглядних методів відносяться різні філософські, світоглядні підходи, концепції, на яких вчені-правознавці засновують свої наукові дослідження. Це можуть бути ті чи інші напрямки

матеріалістичної або ідеалістичної філософії: діалектичний матеріалізм, позитивізм, феноменологія, герменевтика, структуралізм і т.д. Як правило, для юридичної науки багатьох країн характерний методологічний плюралізм, згідно з яким кожен дослідник вільний у виборі філософсько-світоглядних методів, на основі яких він буде проводити свої наукові пошуки.

Методологічна роль філософсько-правового дискурсу впливає з тієї ролі, яку філософське знання грає відносно більшості конкретних наук. Знання про сенс і призначення права, які виробляє філософія права, задають напрямки у вивченні конкретних правових форм і служать основою загальної теорії права.

Філософський аспект методології права доцільно розглянути з трьох точок зору:

- методологія пізнання права;
- методологія правової творчості;
- методологія застосування права.

Кожен із зазначених випадків застосування філософської методології до права по-своєму важливий. Констатуємо факт, що в дослідницькій літературі основне місце приділяється методологічним знанням права, а методологія правової творчості і методологія застосування права ще чекають свого розквіту.

Філософія проявляє себе в ролі методології пізнання права таким чином, що розробляє і пропонує систему принципів, методів і понять, які необхідні загальній теорії права і які остання самостійно виробити не в змозі. Тобто, філософія виступає як методологія теорії права, а по відношенню до конкретних юридичних дисциплін її методологічна участь здійснюється опосередковано, через позитивне вчення про право.

Головний методологічний сенс філософії по відношенню до юриспруденції втілюється в тому, що філософія вказує на існування двох принципово різних підходів до розуміння механізмів теоретичного пізнання, дає їх характеристику і розповідає про наслідки прийняття того чи іншого з них.

Перший підхід полягає в розумінні пізнання як відображення існуючої поза пізнанням суб'єкта об'єктивної реальності. Другий підхід, що затвердився в філософії після Канта, розглядає пізнання як

конструювання об'єкта пізнання суб'єктом, що пізнає, крізь призму практичних інтересів останнього. Якщо в першому випадку знання виходить максимально об'єктивним через виключення будь-якої суб'єктивності з процесу пізнання і його результатів, то в другому знання, навпаки, обтяжене ціннісними уподобаннями суб'єкта. Кращий вихід з цієї дихотомії бачиться філософією на шляху включення суб'єкта в процес пізнання, що не повинно привести, однак, до порушення принципу об'єктивності істини.

Філософія виробляє такі загальнотеоретичні принципи пізнання, як об'єктивність, всебічність, доповнення, принцип активності суб'єкта і деякі інші, які може і повинна використовувати теорія права. Детальну формальну характеристику цих принципів і їх змістовний аналіз можна знайти в будь-якому підручнику з філософії та методології науки.

Філософія не займається створенням спеціальних правових категорій. Це справа теорії права. Але оскільки право включено в систему соціальних відносин та інститутів, безпосередньо пов'язане з буттям людини, теорія права користується понятійним апаратом, які розробляються філософією і мають універсальне значення. Зокрема, одним з таких понять, яким користується юридична наука, є поняття «насильство»¹.

Категорія «насильство» розглядається в різних аспектах: історичному, соціологічному, психологічному, юридичному, антропологічному, біологічному, політичному. У цьому контексті справедливо наголошує А.О. Йосипів, що «насильство» слід відносити до так званих загальнонаукових понять, які відіграють інтегративну роль, поєднуючи навколо себе (синтезуючи, акумулюючи в собі) результати досліджень різноманітними науками різних видів агресії або насильства².

Перша тематизація насильства у філософському дискурсі належить Гераклітові, у його знаменитому 29-му фрагменті читаємо: «Війна [polemos] – батько всіх, цар усіх: одних вона повідомляє богами, інших – людьми, одних творить рабами, інших – вільними»³. Гераклітовський polemos можна розглядати не тільки як онтологічний постулат, але

¹ Ganna M. Sobko Philosophical bases of the investigation of the concept of psychiatric purpose // European Reform Bulletin: scientific peer-reviewed journal. – 2018. – № 2. – pp. 39–46.

² Йосипів А.О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.О. Йосипів. – Л., 2009. – С. 62.

³ Фрагменти ранних греческих философов. – М.: Наука, 1989. – С. 202.

і як елемент діалектики. Діалектичний аспект більше акцентований в Емпедокла, що доручив керування рухливістю сущого любові [*philia*] і ворожнечі [*neikos*]¹. Конфлікт консолідований у вищу гармонію світової всеєдності. Як писав Гельдерлін: «Всі дисонанси життя – тільки сварки закоханих. Примирення таїться в самому розбраті, і все роз'єднане з'єднується знову»².

Аристотель розглядав силу [*dynamis*] як свого роду категорію категорій, фундаментальну категорію всього сущого. Зрозуміло, сила не тотожна насиллю; про останнє мовлення заходить тільки тоді, коли при зіткненні суверенних сил має місце подолання однієї сили іншою. Насильство розуміється Аристотелем як природна необхідність і фізична закономірність: «Насильство та примус, а таким є те, що заважає й перешкоджає в чому-небудь, всупереч бажанню й власному рішенню. Справді, насильство називається необхідністю; тому воно й тяжко»³.

Якщо вільні античні філософи експлікували переважно «силовий» бік насильства, то представники середньовічної філософії виявили інший, «авторитетний» аспект насильства, пов'язаний з компетентністю, здатністю розпоряджатися, умінням наполягти на своєму. У силу того, що схоластична філософія була можлива тільки на правах служниці теології й світоглядна позиція філософа неминуче виявлялася визначена християнськими догматами, схоластам дісталось завдання теодицеї, у рамках якої й проходила у часи Середньовіччя розробка проблематики насильства. Августин і Фома Аквінський стали тими, хто дав проблемі зла в створеному Богом світі задовільне рішення; перший – на базі неоплатонічної філософської традиції⁴.

Подібно тому, як у політичній традиції мається на увазі, що в державі здійснюється перехід від насильства до влади й права через монополізацію насильства, у традиції релігійно-християнській будь-яке вихідне від Бога насильство розглядається як конструктивне й легітимне. Метафізична прірва між «градом земним» і «градом Божим» не порушує структурно-функціональної єдності насильства. Новоевропейська зміна

¹ Там само. С. 358–359.

² Гельдерлін Ф. Сочинения. – М.: Художественная литература, 1969. – С. 430.

³ Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т. 1. – М.: Мысль, 1975. – 550 с.

⁴ Августин А. Исповедь. – М.: Канон+, 1997. – С. 107–120.